

ВИКЛАДАЧ І СТУДЕНТИ: ВЗАЄМОДІЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Анотація

Неправильна педагогічна взаємодія у системі «викладач – студенти» породжує страх, невпевненість, ослаблення уваги, пам'яті, працездатності, порушення динаміки мовлення і, як наслідок, поява стереотипних висловлювань студентів, тобто у них знижується бажання і вміння думати самостійно, збільшується конформність у поведінці. Зрештою народжується стійке негативне ставлення до викладача, а потім і до предмету.

У статті розглядається проблема педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами. Проаналізовано різні стилі керівництва викладача, розкриті різні моделі комунікативної взаємодії викладача зі студентами в процесі навчання. Підкреслюється важливість позитивного психологічного клімату повсякденного педагогічного спілкування у вищій школі, зокрема акцентовано увагу на бар'єрах, що породжують конфлікти і заважають партнерству викладача і студентів.

Ключові слова: педагогічне спілкування, стилі керівництва викладача, моделі комунікативної взаємодії, викладач, конфліктні ситуації, студент, взаємодія.

Багрій К.Л., к.е.н., доцент,
Черновицкий торгово-экономический институт КНТЭУ,
г. Черновцы

ПРЕПОДАВАТЕЛЬ И СТУДЕНТЫ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Неправильное педагогическое взаимодействие в системе «преподаватель – студенты» порождает страх, неуверенность, ослабление внимания, памяти, работоспособности, нарушение динамики речи и, как следствие, появление стереотипных высказываний студентов, то есть у них снижается желание и умение думать самостоятельно, увеличивается конформность в поведении. В конечном счете рождается устойчивое негативное отношение к преподавателю, а затем и к предмету.

В статье рассматривается проблема педагогического коммуникативного взаимодействия преподавателя со студентами. Проанализированы различные стили руководства преподавателя, раскрыты различные модели коммуникативного взаимодействия преподавателя со студентами в процессе обучения. Подчеркивается важность положительного психологического климата повседневного педагогического общения в высшей школе, в частности акцентировано внимание на барьерах, которые порождают конфликты и мешают партнерству преподавателя и студентов.

Ключевые слова: педагогическое общение, стили руководства преподавателя, модели коммуникативного взаимодействия, преподаватель, конфликтные ситуации, студент, взаимодействие.

Постановка проблеми. Якість підготовки будь-якого фахівця в сучасних умовах визначається не тільки рівнем його знань, але й професійними вміннями, що дозволяють йому творчо вирішувати проблеми, які виникають, активно взаємодіяти з людьми на основі встановлення суб'єктних відносин. Система вузівської освіти з навчання фахівців повинна володіти широким набором засобів, що забезпечують розвиток умінь. Одним з найбільш важливих моментів у цьому є взаємодія, що складається між викладачем і студентами: беручи суб'єктні відносини і будучи їх активним учасником, студент починає сприймати реалізовані способи спілкування як норму, як свій індивідуальний вибір.

Педагогічна взаємодія в системі «викладач – студенти» – це система взаємних впливів суб'єктів, включених у спільну діяльність на основі загальних цілей професійної освіти. Подібна взаємодія має велике принципове значення з точки зору аксіологічної складової, оскільки вона впливає на формування системи цінностей майбутнього фахівця, таких як людина, істина, освіта, професія та інші.

Ефективність педагогічної взаємодії на навчальних заняттях залежить від безлічі факторів. Серед них важливу роль відіграє чинник оптимального вибору стилю керівництва викладача, моделі комунікативної взаємодії та шляхів подолання конфліктних ситуацій у системі «викладач-студент», що сприяє підвищенню інтенсифікації, ефективності, якості та результативності процесу навчання у ВНЗ.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема педагогічної взаємодії, зокрема спілкування викладача зі студентами, достатньою мірою висвітлена в працях І. Беха [1], Н. Бутейко [2], Н. Голярдика, Л. Дикої [3], А. Загнітенко, І. Данилюка [4], І. Зязюна [5], В. Кан-Калика [6] та ін.

У контексті педагогічного спілкування у вищій школі досліджувалися проблеми рівнів спілкування викладача зі студентами, способів комунікативної взаємодії викладача і типологія його стосунків зі студентами, моделі поведінки викладача (Н. Старовойтенко, О. Ліщинський, Т. Рига [9]), педагогічного артистизму (В. Юрченко [12]). Вітчизняні вчені розробляють системний підхід до формування комунікативних умінь (Л. Савенкова [8]), вивчають зв'язок комунікативних умінь з культурою: комунікативною (М. Степанов [10]), педагогічною (В. Федь [11]), загальною (Л. Подоляк, В. Юрченко [7]). Узагальнюючи теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, можна зробити висновок, що системні дослідження проблеми комунікативної взаємодії викладача зі студентами, доцільно поглиблювати і розвивати.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень щодо

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

процесу педагогічної взаємодії в системі «викладач-студенти», детальнішого дослідження потребують такі питання, як особливості педагогічного спілкування, а також проблема комунікативної взаємодії викладача та студентів у вищих навчальних закладах.

Метою даного дослідження є висвітлення питань комунікативної взаємодії між викладачем та студентами, а також аналіз причин конфліктів між ними.

Виклад основного матеріалу. В основі освітнього середовища вищого навчального закладу лежить система міжособистісних взаємодій між його суб'єктами, особливо між викладачами та студентами. Від того, наскільки співдружною, взаємозалученою є їхня діяльність, напряду залежить ефективність освіти.

Відносини студентів і викладачів у виші повинні будуватися на основі партнерської взаємодії. При розгляді взаємин викладача і студентів необхідно враховувати, що взаєморозуміння не може бути повним і результати взаємодії не можуть бути детально передбачені, але прагнення до налагодження хороших відносин завжди є позитивним.

Взаємодія викладача зі студентом – це взаємодія двох суб'єктів, двох різних внутрішніх світів, протиріччя між якими невичерпні через розбіжності в статі, вікові, життєвому досвіді, спадковості, життєвому середовищі, темпах розвитку, суспільному положенні, не говорячи вже про те, що ролі в такій взаємодії теж різні: в одного – роль ведучого, в іншого – відомого.

Відносини студента і викладача повинні будуватися перш за все на взаємоповазі – це головне. Вони залежні в певному значенні. Але! Студент у певному розумінні є більш залежним від викладача, ніж останній від студента, якому потрібні знання і досвід цього самого викладача, а викладач, в свою чергу, може зі студентом цим всім поділитися.

Одна з функцій педагога полягає в створенні умов для студентів, що дозволяють їм вийти на новий рівень самоорганізації і знайти нові індивідуально-особистісні якості. Тобто, завдання викладача – дати студентам певні знання, але узяти їх може тільки сам студент.

Основа взаєморозуміння між викладачем і студентами будується, перш за все, на бажанні і умінні викладача навчити, а студента – перейняти знання.

Роль викладача не зводиться до насильного «впихання» цих знань в недбайливого студента. Викладач соціально стоїть в таких умовах, що йому є що сказати, є що повідомити студенту, і добре, коли молода людина це сприймає. З іншого боку, викладачі дивляться на студентів як на своїх майбутніх колег, які задають іноді непрості питання, що примушують самих викладачів постійно знаходитися в стані безперервного навчання і у певному сенсі зберігати в самих собі молодий творчий і душевний настрій.

*EDUCATIONAL PROBLEMS AND THE METHODS OF TEACHING
IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS*

В основному взаємодія проходить у межах навчального процесу: під час лекційних чи практичних занять, індивідуальної консультаційної роботи викладача зі студентами, при складанні підсумкових заліків та екзаменів.

Дослідження у сфері педагогічної психології показують, що значна частина педагогічних труднощів обумовлена не стільки недоліками наукової і методичної підготовки викладачів, скільки деформацією сфери професійно-педагогічного спілкування та вибором викладачем того чи іншого стилю керівництва.

Основними стилями керівництва викладача є:

- автократичний (самовладний стиль керівництва), коли викладач здійснює одноосібне управління колективом студентів, не дозволяючи їм висловлювати свої погляди і критичні зауваження; педагог послідовно пред'являє до студентів вимоги та здійснює жорсткий контроль за їх виконанням;

- авторитарний (владний) стиль керівництва допускає можливість для студентів брати участь в обговоренні питань навчального або колективного життя, але кінцеве рішення приймає сам викладач;

- демократичний стиль передбачає увагу й врахування викладачем думок студентів, він прагне зрозуміти їх, переконати, а не наказувати, веде діалог;

- стиль ігнорування характеризується тим, що викладач прагне якомога менше втручатися в життєдіяльність студентів, практично усувається від керівництва ними, обмежуючись формальним виконанням обов'язків передачі навчальної та адміністративної інформації;

- конформний стиль проявляється в тому випадку, коли викладач усувається від керівництва групою студентів або йде на поводу їх бажань;

- непослідовний стиль – викладач залежно від зовнішніх обставин і власного емоційного стану здійснює будь-який з названих стилів керівництва, що веде до дезорганізації і ситуативності системи взаємин викладача зі студентами, до появи конфліктних ситуацій [6, с. 128].

Різні стилі комунікативної взаємодії породжують кілька моделей поведінки викладача у спілкуванні зі студентами на заняттях. Умовно їх можна визначити таким чином:

- Модель диктаторська («Монблан») – викладач ніби відсторонений від студентів, він літає над ними, перебуваючи у царстві знань. Ніякої особистісної взаємодії. Педагогічні функції зведені до інформаційного повідомлення. Як наслідок, відсутність психологічного контакту, а звідси безініціативність і пасивність студентів.

- Модель неконтактна («Китайська стіна») – між викладачем і студентами існує слабкий зворотний зв'язок через довільно або ненавмисно зведений бар'єр спілкування. У ролі такого бар'єру можуть

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

виступити відсутність бажання до співпраці з будь-якої сторони, інформаційний, а не діалоговий характер заняття; мимовільне підкреслення викладачем свого статусу, поблажливе ставлення до студентів. Як наслідок, слабка взаємодія з студентами, а з їхнього боку – байдуже ставлення до викладача.

▪ Модель диференційованої уваги («Локатор») заснована на виборчих відносинах з студентами. Викладач орієнтований не на весь склад аудиторії, а лише на частину, припустимо, на талановитих або ж, навпаки, слабких, на лідерів або аутсайдерів. У спілкуванні він ніби ставить їх у становище своєрідних індикаторів, за якими орієнтується на настрої колективу, концентрує на них свою увагу. Однією з причин такої моделі спілкування на заняттях може з'явитися невміння поєднувати індивідуалізацію навчання студентів з фронтальним підходом. Як наслідок, порушується цілісність акту взаємодії в системі викладач-колектив студентів, вона підміняється фрагментарністю ситуативних контактів.

▪ Модель гіпореклексна («Тетерів») – полягає в тому, що викладач у спілкуванні мов би замкнений на себе: його мова здебільшого монологічна. Розмовляючи, він чує тільки самого себе і ніяк не реагує на слухачів. У діалозі опонентів марно намагатися вставити репліку, вона просто не буде прийнята. Навіть у спільній трудовій діяльності такий викладач поглинений своїми ідеями і проявляє емоційну глухоту до оточуючих. Як наслідок, практично відсутня взаємодія між студентами і викладачем, а навколо останнього утворюється поле психологічного вакууму.

▪ Модель гіперрефлексна («Гамлет») – протилежна гіпореклексній моделі. Викладач стурбований не стільки змістовною стороною взаємодії, скільки тим, як він сприймається оточуючими. Міжособистісні стосунки зводяться ним в абсолют, набуваючи домінуючого значення для нього, він постійно сумнівається у дієвості своїх аргументів, у правильності вчинків, гостро реагує на нюанси психологічної атмосфери студентів, приймаючи їх на свій рахунок. Такий викладач подібний оголеному нерву. Як наслідок, загострена соціально-психологічна чутливість викладача, що призводить до його неадекватних реакцій на репліки і дії аудиторії. У такій моделі поведінки не виключено, що кермо влади опиниться в руках у студентів.

▪ Модель негнучкого реагування («Робот») – взаємовідносини викладача зі студентами будуються за жорсткою програмою, де чітко витримуються цілі і завдання заняття, дидактично виправдані методичні прийоми, має місце бездоганна логіка викладу й аргументація фактів, відшліфовані міміка та жести, але викладач не має відчуттям розуміння мінливої ситуації спілкування. Ним не враховуються педагогічна дійсність, склад і психічний стан студентів, їхні вікові й етнічні особливості. Ідеально

*EDUCATIONAL PROBLEMS AND THE METHODS OF TEACHING
IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS*

сплановане і методично відпрацьоване заняття розбивається об рифи соціально-психологічної реальності, не досягаючи своєї мети. Як наслідок, низький ефект педагогічної взаємодії.

▪ Модель авторитарна («Я – сам») – навчально-виховний процес цілком фокусується на викладача. Він – головна і єдина діюча особа. Від нього виходять питання і відповіді, судження й аргументи. Практично відсутня творча взаємодія між ним і аудиторією. Одностороння активність викладача пригнічує будь-яку особисту ініціативу з боку студентів, які усвідомлюють себе лише як виконавці, чекають інструкцій до дій. До мінімуму знижується їх пізнавальна і громадська активність. Як наслідок, виховується безініціативність студентів, втрачається творчий характер навчання, спотворюється мотиваційна сфера пізнавальної активності.

▪ Модель активної взаємодії («Союз») – викладач постійно перебуває в діалозі зі студентами тримає їх у мажорному настрої, заохочує ініціативу, легко схоплює зміни в психологічному кліматі групи і гнучко реагує на них. Переважає стиль дружньої взаємодії зі збереженням рольової дистанції. Як наслідок, при виникненні навчальних, організаційних та етичних проблем вони творчо вирішуються спільними зусиллями. Така модель найбільш продуктивна [7, с. 215].

Найбільш ефективно вирішувати педагогічні завдання дозволяє демократичний стиль, при якому викладач враховує індивідуальні особливості студентів, їх особистий досвід, специфіку їхніх потреб і можливостей. Викладач, який володіє таким стилем, свідомо ставить завдання перед студентами, не виявляє негативних установок, об'єктивний в оцінках, різнобічний і ініціативний у контактах. По суті, цей стиль спілкування можна охарактеризувати як особистісний. Виробити його може тільки людина, що має високий рівень професійного самоусвідомлення, здатна до постійного самоаналізу своєї поведінки та адекватної самооцінки.

Досить часто при взаємодії «викладач – студенти» виникають конфлікти. Найбільш поширена причина конфліктів між студентами і викладачами – неадекватність оцінки знань студентів. У таких ситуаціях суб'єктивною стороною можуть виступати необ'єктивні претензії студента на більш високу оцінку і суб'єктивність викладача, який занижує оцінки студентам. Є викладачі, які майже ніколи не ставлять оцінку «відмінно», вони переконані в тому, що досконало знають предмет тільки вони самі. Такий викладач постійно знаходиться в конфліктній ситуації зі студентами. Вплив на оцінку можуть надавати особистісні якості студента, його поведінка на лекціях та практичних заняттях (репліки та суперечки).

Якщо конфліктні ситуації при взаємодії «студент – студент» вирішуються самими студентами, то міжособистісні конфлікти на рівні «викладач –

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

студенти» приймає більш складних форм. Основну роль у їхньому попередженні та розв'язанні відіграє викладач, який може використовувати для цього деякі обов'язкові в цих випадках методики та вимоги:

- при звітуванні студента необхідно психологічно розташувати його до максимально можливої плідної відповіді, виключити виникнення стресової ситуації;

- у разі незадовільної відповіді студент повинен усвідомити, що його відповідь не задовольняє не викладача, а не відповідає вимогам програми;

- ні в якій формі і ні з якого приводу не допускаються образи студента.

Учасниками більшої частини зафіксованих студентами конфліктів є викладачі. Їх характер цілком стосується особистості педагога – його поведінки стосовно студентів (несправедливість, упередженість викладачів на заняттях та іспитах; зарозумілість, зневажливе ставлення до студентів, неврівноваженість викладачів; некомпетентність, халатне ставлення до занять, неефективна організація викладання).

Необхідність шукати компроміс, йти на контакт, бути лояльнішим, підходити з розуміння до ситуації є необхідною вимогою до злагодженої взаємодії, чіткого бачення можливих проблем і їх розв'язання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Навчальна діяльність студента у вищому навчальному закладі – це лише одна зі сторін цілісного професійного та особистісного формування людини. У процесі навчальної діяльності студент виступає як її суб'єкт, тобто носій предметно-практичної активності і пізнання. Величезну роль на нього чинять викладачі, саме від цієї взаємодії залежить, яким студент вийде зі стін вишу і який скарб знань буде у нього в голові. Але не варто і заперечувати, що не тільки викладачі, а й самі студенти надають вплив на процес навчання, від них залежить, який буде підхід педагога до навчальної групи в цілому і до кожного зі студентів окремо. Основне завдання викладача та студента – знайти «золоту» (оптимальну для них) середину, при якій їхня взаємодія буде набагато успішнішою і пліднішою.

Результати аналізу причин конфліктів при взаємодії викладача і студентів підтверджують необхідність пошуку шляхів оптимізації партнерських стосунків між ними. Найбільш гостро сприймаються молоддю: несправедливість, упередженість викладачів на заняттях та іспитах; зарозумілість, зневажливе ставлення до студентів, неврівноваженість викладачів; некомпетентність, халатне ставлення до занять, неефективна організація викладання. Найголовнішою ознакою професійного педагогічного спілкування є визнання і прийняття викладачем студента як особистості і на цій основі – побудова взаємодії в умовах навчально-

EDUCATIONAL PROBLEMS AND THE METHODS OF TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

виховного процесу вищої школи. Готовність викладача до професійно-орієнтованої взаємодії передбачає єдність вмінь обміну інформацією, встановлення діалогово-партнерських стосунків, об'єктивного сприйняття та розуміння сучасних студентів. Як наслідок, він створюватиме необхідні умови для повноцінного морально-духовного розвитку майбутніх фахівців.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі будуть присвячені проблемам педагогічної взаємодії викладача зі студентами різної вікової категорії.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : наук. видання / І. Д. Бех. – К. :Либідь, 2006. –272 с.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко – К. : КНЕУ, 2004. – 383 с.
3. Голярдик Н. Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах / Н. Голярдик, Л. Дика // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – 2014. – № 2. – С. 64-73.
4. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 480 с.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
6. Педагогічна майстерність : підручник / За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
7. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк., В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
8. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія / Л. О. Савенкова. – К. : КНЕУ, 2005. – 212 с.
9. Старовойтенко Н. До проблеми педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами в умовах навчально-виховного процесу вищого навчального закладу / Н. Старовойтенко, О. Лещинський, Т. Рига // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка. – 2014. – Вип. 27. – С. 141-144.
10. Степанов М. Психология образования и педагогическое взаимодействие / М. Степанов // Высшая школа. – 2003. – № 4. – С. 76–83.
11. Федь В. Краса думки і розуму: естетика спілкування у вузі / В. Федь // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 50–52.
12. Юрченко В. Оцінні ставлення в педагогічній взаємодії / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 1998. – № 4. – С. 91–98.

Konon Bagrii, Candidate of Economic Sciences, associate professor,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNUTE,
Chernivtsi

LECTURER - STUDENT: INTERACTION IN EDUCATION PROCESS

Abstract

Wrong pedagogical interaction in the system "lecturer-students" creates fear, uncertainty, weakening of attention, memory and performance, briskness of speech dynamics and, consequently, the appearance of stereotypical expressions of students. Their desire and ability to

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

think independently reduces, and the conformity in behavior increases. As a result persistent negative attitude toward the lecturer, and then to the subject is born.

The problem of teaching communicative interaction between lecturer and students is analyzed. Different styles of lecturer's leadership are analyzed. Various models of communicative interaction between lecturer and students in the learning process are examined. The importance of a positive psychological climate of everyday pedagogical communication in higher educational establishments is pointed out. Particular attention is paid to the barriers which cause conflicts and interfere to partnership in a joint activity of lecturer and students.

Keywords: pedagogical communication, lecturer leadership styles, models of communicative interaction, teacher, conflicts, student, interaction.

References:

1. Bech, I.D. (2006). *Vykhovannia osobystosti* [Educating personality]. Lybid, Kyiv (in Ukr.).
2. Butenko, N.Y. (2004). *Komunikatyvni protsesy u navchanni* [Communication processes in education]. Kyiv National Economic University, Kyiv (in Ukr.).
3. Holyardyk, N., Dyka, L. (2014). Teacher communication as a factor in the interaction of teachers and students in higher education. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedahohichni ta psykholohichni nauky [Proceedings of the National Academy of State Border Service of Ukraine. Pedagogical and Psychological Sciences]*, no. 2, pp. 64-73 (in Ukr.).
4. Zahnitko, A.P., Danyluk, I.G. (2014). *Ukrains'ke dilove movlennia: profesijne i neprofesijne spilkuvannia* [Ukrainian business language, professional and non-professional communication]. LLC firm «BAU», Donetsk (in Ukr.).
5. Kan-Kalyk, V.A. (1987). *Uchyteliu o pedahohycheskom obschenyy* [Master of Teaching communication]. Education, Moscow (in Russ.).
6. Zyazyuna, I.A. (2004). *Pedahohichna majsternist'* [Teaching skills]. Higher HQ, Kyiv (in Ukr.).
7. Podolak, L.G., Yurchenko, V.I. (2006). *Psykholohiia vyschoi shkoly* [Higher School of Psychology]. LLC «Phil studio», Kyiv (in Ukr.).
8. Savenkova, L.O. (2005). *Profesijne spilkuvannia majbutnikh vykladachiv iak ob'iekt psykholoho-pedahohichnoho upravlinnia* [Professional communication of future teachers as an object of psychological and pedagogical management]. Kyiv National Economic University, Kyiv (in Ukr.).
9. Starovoitenko, N., Leszczynski, A., Riga, T. (2014). The problem of teaching communicative interaction between teacher and students in the educational process of higher education. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Seriya: Psykholohiia i pedahohika [Scientific Proceedings of the National University «Ostroh Academy». Psychology and Pedagogy]*, vol. 27, pp. 141-144 (in Ukr.).
10. Stepanov, M. (2003). Education and Psychology. *Vysshaia shkola [Higher School]*, no. 4, pp. 76-83 (in Russ.).
11. Fed, V. (1997). Beauty of thought and mind: the aesthetics of communication at the university. *Ridna shkola [Mother School]*, no. 9, pp. 50-52 (in Ukr.).
12. Yurchenko, V. (1998). Assessment attitude in the pedagogical interaction. *Osvita i upravlinnia [Education and Management]*, no. 4, pp. 91-98 (in Ukr.).

